

ДО МЕТОДОЛОГІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ЛІРИКИ

Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. - Івано-Франківськ: Пеліскан, Гостинець, 2007. - 591 с. Наклад 500 прим.

Склялося так, що дослідження літературних жанрів у західному літературознавстві сьогодні не надто продуктивне. Явища жанрової інтерференції та розмивання стимулюють дослідників шукати нові шляхи і новий інструментарій у вивченні літературних феноменів. Найчастіше звертаються до поняття дискурсу, як, наприклад, свого часу Цветан Тодоров, переконуючи, що “не існує прірви між літературою і тим, що не є нею, що джерела літературних жанрів - і це так очевидно - у людському дискурсі”[□]. Не можна сказати, що жанри вичерпали себе. Комунікація (і в тому числі комунікація естетична) - річ упорядкована. Ігор Силантьєв у своїй новій книзі так пише про людське спілкування: “... Воно організовується і оформлюється по-різному в залежності від учасників, цілей, предмета і ситуації спілкування, в залежності від соціальних норм і культурних традицій. Кожен з нас володіє певним репертуаром комунікативних практик”[□]. А жанр і є власне конденсатом комунікативної практики.

Івано-Франківський літературознавець Ігор Козлик у монографії “Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства” спробував розібратись у тому, що собою являють жанри лірики. Спроба ця масштабна: автор книги розпочав з проблем методологічних (присвятивши цьому мало не половину своєї об’ємної, майже 600 сторінкової, праці), проаналізував стан теорії літератури в ситуації Постмодерну, відтак перейшов до питань власне внутродисциплінарних, присвячених філософській ліриці як жанрові. Ігор Козлик у межах теорії літератури схильний вбачати дві площини: загальну і прикладну, що й зумовило як концептуальне пропрацювання матеріалу, так і композицію монографії. “Загальна теорія літератури, - стверджує автор монографії, прагне у своїх категоріях узагальнювати перш за все стійкі, константні, інваріантні і тому статичні... стосовно природи самого об’єкта пізнання характеристики” (с. 157). А прикладною дослідник називає історичну поетику, оскільки вона “придатна до безпосереднього застосування як у сфері історії літератури, так і сфері літературної критики” (с. 159).

Книга І.Козлика з’явилася від відчуття незадоволення існуючим станом теоретичного літературознавства в Україні. Одні роботи, зазначає автор, є репродуктивними (тобто в них фактично викладаються концепції авторитетних попередників), інші ж дослідження є ілюстративними (тобто у них просто демонструється справедливість певних теоретичних концептів на якомусь історико-літературному матеріалі) (с. 14). І той, і інший тип робіт веде, вважає автор монографії, до дискредитації теорії літератури як дисципліни. Такого типу роботам Ігор Козлик протиставляє власну працю, намагаючись “знайти теоретичне виправдання ідентифікації творів за допомогою поняття “філософська лірика”, тобто ця ідентифікація повинна до чогось зобов’язувати при сприйнятті і аналізі конкретних поетичних явищ” (с. 17).

Початок книги І.В.Козлика обнадійливий. Автор стверджує: “Початковим пунктом у власне науковому розгляді як філософської лірики, так і будь-якої іншої літературознавчої проблеми більш-менш узагальнюючого плану, є самовизначення дослідника в сфері методології” (с. 20). Яке ж самовизначення в сфері методології пропонує автор монографії? Проаналізувавши праці українських учених (підручники, монографії, статті), Ігор Козлик робить висновок, що питання методологічні не надто цікавлять їх авторів. До речі, те, що науковець починає розгляд методологічних проблем з огляду підручників (тобто жанрів методичних) свідчить про низьку відрефлексованість питань методології в нашому літературознавстві.

І.Козлик схиляється до того, що найбільш адекватним методологічним підходом в галузі гуманітаристики є діяльнісний підхід Г.П.Щедровицького. Слідом за цим філософом, дослідник виділяє три методологічних площини: площина загальної методології, методології науки загалом, методологія конкретної науки. “Будь-яка даність об’єкта вивчення постає як результат діяльності людини” (с. 59). Тому загальна методологія постає теорією людської діяльності. Діяльнісний підхід враховує не лише уявлення про об’єкт як такий, а й уявлення про знання, що цей об’єкт репрезентують. У межах діяльнісного підходу стверджується, що реконструювання об’єкта - це, по суті, аналіз того способу діяльності, який ми використовуємо, пізнаючи цей об’єкт. А звідси - характер предмета залежить від того, навіщо цей предмет сформований, для вирішення якого завдання (с. 77). Тим-то об’єкт і предмет - це два принципово різні утворення, які мають різні закони функціонування (с. 87). Очевидно, що монографія Ігоря Козлика - це наймасштабніша спроба осмислити методологічні проблеми літературознавства останнього десятиліття в Україні.

Безпосередній розгляд власне філософської лірики припадає в монографії на третю частину першого розділу. Міркування вченого про філософську лірику цікава перш за все тим, що автор не просто презентує дотеперішні підходи до поняття філософської лірики, а й активно з ними полемізує. Так, проаналізувавши найбільш авторитетну і найбільш концептуальну в галузі філософської лірики працю Р.С.Співак “Русская философская лирика”, автор приходять до неоднозначного висновку: “Таким чином, є всі підстави визнати неспроможною спробу Р.С.Співак будувати методологію дослідження філософської лірики на підставі категорії метажанру” (с. 291). І.Козлик, виходячи з того ж діяльнісного підходу, справедливо зазначає, що Р.Співак не враховує розрізнення художньої/нехудожньої літератури, припускаючи існування “якогось спільного, єдиного художньо-філософського мислення” (с. 291).

Ігор Козлик актуалізує ту думку, що визначення жанровості філософської лірики за допомогою тлумачення її як певної структури навряд чи буде продуктивним. Адже окремі жанри ідентифікуються на основі поєднання формальних і змістових характеристик, для інших визначальними будуть формальні показники, для третіх - власне змістовий чинник. Хоча, зрозуміло, існують жанри (у традиційному значенні), у яких радше за все реалізується філософська тема - елегії, оди, сонети, танка тощо. Однак стає очевидним необхідність реінтерпретації самої категорії “жанр” в сенсі “активної міжтекстуальної взаємодії, в площині, де кожен твір як завершене ціле вступає в мотивовані смислові стосунки з іншими і тільки на фоні цих взаємодій одержує свою “повну” завершеність” (с. 362). Тому дослідник пропонує “просторове”, а фактично - реляційне визначення жанру як “простору, який утворюється

однорідними за своїм походженням і вектором тематизації поетичними творами” (с. 363). А отже для жанрової ідентифікації твору І.Козлик пропонує спершу визначити “те художньо-текстове представництво, на фоні якого конкретний твір здатен повною мірою виявити свою жанровість” (с. 364).

Таким чином дослідник висновує наступне: “Філософська лірика - це сукупність видів ліричного роду літератури, які для своєї ідентифікації вимагають відповідного однорідного за родовим походженням і вектором тематизації текстового простору” (с. 367). Важливо те, що у запропонованому формулюванні лірика визначається не через “що”, а через “коли” - фактично мова йде не про те, що таке лірика, а коли ми можемо *говорити про* лірику, коли *буває* лірика.

Завершує працю І.Козлик, актуалізуючи тематичну класифікацію лірики, адже саме вона “... попри всю свою неідеальність має свій продуктивний гносеологічно-евристичний потенціал, свою внутрішню логіку” (с. 527). Проте від попередніх спроб поділяти лірику за темами підхід вченого вигідно відрізняється тим, що автор практикує діяльнісний підхід і пропонує розуміти ідентифікацію певного тексту як *процес*. Таким чином, ліричний твір здобуває свою жанрову конкретизацію у таких жанрово-текстових просторах: релігійно-філософської лірики (подано великий перелік текстів від давньоіндійської поезії); любовно-філософської лірики; пейзажно-філософської лірики; морально-філософської лірики; соціально-філософської лірики; громадянсько-філософської лірики.

Попри те, що більшість теоретичних положень, запропонованих І.Козликом, не викликає заперечення, все ж деякі твердження видаються нам недостатньо переконливими і обґрунтованими. Так, на ст. 153 автор стверджує: “Згадаймо, що серед оточуючих нас предметів (речей) немає ні “літератури” взагалі, ні “художніх творів” взагалі, а є тільки численні та різноманітні конкретні художні тексти як естетично і художньо-семіотично упорядковані системи”. Таке висловлювання викликає більше запитань, аніж дає відповідей. Ми згодні, що абстракції на зразок “література”, “твір” не оточують нас у світі речей. Однак автор монографії фактично стверджує, що власне художні тексти таки є феноменами. Але ж відомо, що література (на відміну від книги) належить не до матеріальної, а до духовної культури. Зрозуміло, це питання про онтологію літературного твору, питання, між іншим, методологічне. Художній текст як знаковий комплекс (“семіотично упорядкована система”, як формулює І.Козлик) за природою є ідеальним, а не матеріальним утворенням, він виникає і реалізується в свідомості, в досвіді, а не в світі речей. Насправді текст може мати певний сигнальний предмет для своєї матеріальної фіксації, наприклад, папір і друкарську фарбу, потік світла на моніторі, але звести текст до природи цього сигнального предмета навряд чи методологічно коректно.

Складається враження, що Ігор Козлик в питаннях ідентифікації жанрів недостатньо заактуалізував і категорію *досвіду* (в даному випадку - естетичного). Але ж саме в досвіді відбувається співвіднесення певного тексту з тим, що дослідник називає “жанрово-текстовим простором”. Та й що таке текст з онтологічної точки зору? Автор монографії, знайомлячись з текстами східної літератури (зазвичай у російських перекладах), вважає: “Не буде перебільшенням стверджувати, що стосовно китайської класичної поезії доречно говорити про пейзажно-філософську лірику як основну форму представництва філософської лірики як

жанрового феномена” (с. 513). Виникає запитання: для кого “не буде перебільшенням”? Для читача, що володіє китайською і читав названу лірику мовою оригіналу, співвідносячи її з відомим йому “жанрово-текстовим простором” китайської поезії? Чи для росіянина, що читає китайську поезію у перекладі рідною йому мовою, співвідносячи її з філософською лірикою котрогось із періодів російської літератури? Чи для українця, який читає китайську поезію російською мовою і не/співвідносить її... - з чим? Зрозуміло, що у кожного свій естетичний досвід, та чи існує в такому випадку “єдиний феномен філософської лірики” (с. 383), про який твердить автор монографії? Очевидно, що учений пише про східну поезію із західних позицій. Це нагадує бачення Сходу в орієнталістиці, від якого застерігав ще Е.Саїд. Так, свого часу індологи не могли добачити, в чому полягає своєрідність, оригінальність, а головне - новаторство санскритської поезії. Складалося враження, що індійська поезія протягом століть зовсім не розвивалася - ані тематично, ані поетологічно.

Маємо класичну ситуацію, коли вчений потерпає від “конфлікту методологій”. Ігор Козлик мислить функціонально, коли стверджує, що “певний мотив, певна тема чи словесний образ у площині загального художнього досвіду можуть одержувати функцію жанрового представництва, несучи у собі ту “пам’ять жанру”, про яку свого часу говорив М.М.Бахтін” (с. 384). Однак твердження про те, що “художньо-текстовим простором, якого сягатимуть витoki історії філософської лірики, можна вважати релігійні твори в шумерській літературі” (с. 388), є суто феноменологічним, як і наступне: “Веди, як відомо, виконували функцію цілісного релігійно-культового комплексу” (с. 408). З погляду того ж діяльнісного підходу, відділивши філософію від лірики, варто відділяти й релігію від лірики. Якщо Рігведа функціонувала в контексті культової свідомості, то навряд чи варто її долучати до естетичного контексту. Та ж феноменологічність наукового мислення домінує в І.Козлика й тоді, коли він стверджує, що “своїм корінням філософська лірика сягає давньої релігійної (культової) поезії, проявившись у ліричних формах похоронної пісні, пісні-гімну (заклинань-молитвах) і псалму (покаянних і молебних молитвах)” (с. 411).

Очевидно, що масштабна і ґрунтовна монографія І.В.Козлика “Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства” артикулює найперше труднощі сучасної методологічної ситуації в Україні, а так само й проблеми теоретико-літературні. Однак вважаємо, що насправді маємо ще один вагомий і серйозний крок на шляху нашого наукового самоусвідомлення.